12. Підопригора С. Художня рецепція комплексу Валенрода у романному триптиху "Вогненні стовпи" Романа Іваничука / С.Підопригора // Українська література в загальноосвітній школі. – 2005. – № 10. – С. 7-10.

13. Юнг К. Психология и литература // К.Юнг, Э.Нойман. Психоанализ и искусство /пер. с англ. – М.: REFL – book; К.: Ваклер, 1996. – С. 30-54.

14. Яремчук І. "… Але найбільша із них − любов": Штрихи до сильветки / І.Яремчук // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 46-51.

УДК 821.161.2-24.09

"ЛИШ СЛОВО – Є ПРАВДА… ЯКЩО ВОНО РІДНЕ!": ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО МИНУЛОГО О.ГОНЧАРЕНКОМ

Зайдлер Н.В., к. філол. н., доцент

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Статтю присвячено розгляду проблеми авторської інтерпретації в драмі О.Гончаренка "Дивний сон" ролі гетьмана І.Мазепи в Полтавській битві.

Ключові слова: драма, художнє моделювання, дійові особи, герой, історична правда.

Зайдлер Н.В. "ЛИШ СЛОВО – Є ПРАВДА… ЯКЩО ВОНО РІДНЕ!": ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ УКРАИНСКОГО ПРОШЛОГО О.ГОНЧАРЕНКО / Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Украина.

Статья посвящена исследованию проблемы авторской интерпретации в драме О.Гончаренко "Дивный сон" роли гетмана Мазепы в Полтавской битве.

Ключевые слова: драма, художественное моделирование, действующие лица, герой, историческая правда.

Zaydler N.V. "ЛИШ СЛОВО – Є ПРАВДА… ЯКЩО ВОНО РІДНЕ!": ART MODELING OF THE UKRAINIAN LAST BY O.GONCHARENKO" / Melitopol Bogdan Khmelnitskiy State Pedagogical University, Ukraine.

Article is devoted to the searching of the author's interpretation of the hetman Mazepa's role in the Poltava fight in the drama by O.Goncharenko.

Key words: drama, art modeling, character, hero, historical truth.

Член Національної спілки письменників України О.Гончаренко належить до тих митців, для яких бути патріотом так само природно, як і дихати. Власний піввіковий ювілей він зустрів чималим літературно-художнім набутком, до якого ввійшли твори широкого тематичного та жанрового спектра. Письменника – людину небайдужу в найкращому розумінні цього слова – завжди цікавило буття співвітчизників у всьому його розмаїтті. Помітне місце в яскравому доробку майстра посіла тема героїчного та трагічного минулого батьківщини. Серед низки таких творів привертає увагу драма "Дивний сон" (як підкреслено автором, "генетично вкарбований біль Полтави"), що ввійшла до книги "Крилогія Вічної Гордії (Книга Рути)" (2009). Раніше твір не досліджувався. У цьому й полягає актуальність статті.

У передмові до зазначеного видання наголошено, що драма – "це воздвигнення досі не існуючого на тому полі бою пам'ятника "Українцям від українців" [1, 4]. Уже на початку "Крилогії…" її автор, пояснюючи читачеві, що спонукало його до осмислення тих подій, говорить про власне відчуття обов'язку, відповідальності, боргу тощо, талант "чути всіх, все" [1, 6].

Драма розпочинається монологом дійової особи, названої письменником Гори-голос, який підкреслює велику силу Слова. Його правдивість, за митцем, "по звуку, по стогону" досягається завдяки стражданням, однак вони не марні: "…і Слово те буде від Бога і Богом!" Послуговуючись визначенням Т.Шевченка, зауважимо, що О.Гончаренко неложними устами, щирим словом прагне встановлення історичної правди, остаточного відродження доброго імені гетьмана-патріота: "Одвіє Господь ще зерно від полови, / й, спаливши сміття у вогні по Завіту, / твоїм розтроюдженим, зболеним Словом / засіє царини воскреслого світу – / відродить нам нашу понищену славу" [1, 14].

Письменник упевнений, що лише народна пам'ять ("…любіть своє! Заходьте в чисту воду – / в глибини гордості та пам'яті народу") здатна зберегти правду про тогочасні драматичні події. О.Гончаренко,

звернувши погляд у минуле, переконаний, що подолає "гавкіт чужинського "суду", несправедливість, і тим втамує й власний довічний біль щодо засудженого людським поголосом гетьмана [1, 14].

Автор звертається по допомогу до своїх героїв, завдячуючи яким моделює картин у тогочасних подій. Природно, що перше слово надається кобзареві, який у творі виконує пісню на слова Мазепи. У ній ідеться про злуку, яка спроможна знищити ворогів. Таким своєрідним заспівом сліпий перебендя заохочує співвітчизників подумки повернутися до подій давнини. Психологічно вмотивованим є і залучення до розмови запорожця. Бувалий у бувальцях козак відкрито висловлює до них своє ставлення: "З тих пір, як Хмель Москві підставив спину, / були настали дні біди і зла: / нічого путнього та спілка не дала, / хіба що розметала Україну…" До розмови приєднується гречкосій. Його думка суголосна попередній. Він із болем говорить про те, що свої ж – старшини й сотники – безборонно збагачувалися, а козаки втрачали свободу. Страшну картину зазіхань на Україну іноземних нападників і допомогу їм зрадників змальовує гончарівна. Її думка сповнена болю та безвиході: "Надія залишалася яка?!" Після таких слів уперше на сторінках драми зустрічаємо прізвища славних синів батьківщини, які присвятили своє життя служінню народу. Один із персонажів – бондар – згадує Дорошенка, Сірка, Многогрішного, Самойловича. У його словах бринить тогочасне відчуття зневіри у власних силах.

Кобзар підсумовує сказане і після думки про те, що така ситуація влаштовувала Росію, упевнено й категорично виголошує: "Аби підвести Батьківщину із руїни, / хтось мав прийти. / Прийшов Іван Мазепа!" Видається невипадковим, що цю думку підхопив саме бурсак як представник молодого покоління нації, уособлення її кращого майбутнього. Хоча юнак знає, що розмови про зрадництво гетьмана не вщухають, натомість сам він переконаний у праведності вчинків Мазепи, якому "Господь… такий означив шлях!" Як відомо, український люд свято вірив кобзарям, тому "щоб не гуляли брехні світом", саме перебенді довіряє автор розказати людям правду про ватажка [1, 15-16].

За переконанням письменника, співвітчизникам необхідно нагадати весь многотрудний життєвий шлях гетьмана, щоб вони зрозуміли: Мазепа не одне десятиліття готувався "збудити Україну / і спробувати вивести з безодень". Прикладом служіння народу для нього найперше стала власна родина. У вуста гончарівни, запорожця, гречкосія, перебенді митець уклав розповідь про козачий рід героя. Представник молодого покоління – бурсак – слушно підкреслює, що зовсім юним Іван Мазепа пішов на Січ, "пройшов з Богданом все, що присудила доля", багато та успішно навчався за кордоном, зробивши там гарну кар'єру. Натомість і, на наш погляд, це дуже важливе зауваження, герой "проте не зрікся Батьківщини й віри – / подався знов туди, куди гукали кобзарі. / Тетері помагав і Дорошенку… /…/ …в Самойловича прижився…" [1, 17]. Побіжно зазначимо, що автор неодноразово наголошує на освіченості гетьмана, тим самим декларуючи думку про те, що він не був стихійним бунтівником, а був державником, який діяв виважено і вдумливо, відповідно до набутих ґрунтовних знань та досвіду.

Гори-голос знайомить читача з наступною сторінкою життя героя. Дізнаємося, що Мазепа завдяки своїм розумовим здібностям привернув до себе увагу не лише князя Голіцина, а й самого царя. У цій частині твору про думки, дії та вчинки майбутнього гетьмана стає відомо безпосередньо завдяки участі персонажа в діалогах з іншими героями. У творі згадується така історична подія, як невдалий похід Росії в 1687 році до Криму. Розмова князя та майбутнього гетьмана красномовно засвідчує те, що цар Олексій, за висловом його ж ставленика, "тихий, та жорстокий, як змія" керувався лише власними інтересами. Тому без вагань знищив Самойловича, не довів до логічного фіналу домовленості про спільну боротьбу проти хана тощо. Голіцин, не соромлячись, підкреслює, що світ жорстокий і для Мазепи єдина можливість не потрапити до Сибіру – гетьманування ("така наука виживати"). Князь не приховує, що цю ласку цар дарує в обмін на певні умови. Автор переконливо зображує реакцію Івана Мазепи. Герой розуміє, що його партнери у жорстокій грі здатні висунути будь-які, навіть ганебні, вимоги. Тому із запалом цікавиться: "Надіюсь, хоч не відректись від Бога?!" і отримує недвозначну відповідь: "Поки що" – ні, однак усе може бути. Співрозмовник Мазепи не приховує роздратування царату ситуацією в Україні: "Набридла ваша вольниця Москві". Такий відкритий цинізм вражає Івана Мазепу. Письменник для характеристики драматизму ситуації та душевного стану героя добирає для нього найвлучніші слова: "І так – пітьма, і так безкрая ніч…".

Митець підкреслює, що ця розмова – відбиття відчаю ("Всі проти всіх! І кожен сам за себе!"), однак і вона не переконала Мазепу в необхідності саме йому стати на чолі держави ("Не булаву тут – голову тримай…"). Гори-голос звертає увагу читача на те, що до остаточного рішення герой прийшов пізніше, після розмови з сердюком Мироном Голотою. На наш погляд, така авторська версія перебігу подій є вірогідною. Її символічність полягає в тому, що саме Мирон як типовий представник народу спонукав Івана Мазепу дійти доленосного рішення. На вагання останнього, який відчуває, що доведеться проливати братню кров, "бути і за ката", гублячи невинні душі хоча й заради об'єднання нації, прийняти прокляття, Голота, названий автором символічно Мудрим Сторожем, упевнено відповідає: "Ти – Провідник Належний. Це – твоє! /…/ Дерзай! Бог – в серці, то і ворог не уб'є! /…/ Співатимуть іще й твої пісні" [1, 18-25].

Наступні рядки твору свідчать про кропітку душевну працю О.Гончаренка, який крізь власне серце пропустив трагедію Івана Мазепи. Тому в уста майбутнього гетьмана він уклав такі слова: "Що слід, те і зроблю як слід!" А герой, від імені якого ведеться оповідь у книзі "Крилогія Вічної Гордії", через століття підтримуючи славетного співвітчизника, упевнено стверджує: "…коли стоїш на роздоріжжі і не знаєш, як чинити, то завжди слід віддавати перевагу тому рішенню, у якому більше самозречення…" [1, 26-27].

Автор, маючи на меті розказати про події Полтави, у наступній частині драми звертається до доби, коли "вже дзвонами рида в Батурині / найперша ніч "полтавської руїни"! /… / І час завмер /… / І світ закляк". Така яскрава метафора, без сумніву, якнайкраще відбиває тогочасний драматизм подій і налаштовує читача на їхній невтішний фінал. У творі не приховується, що гетьману важко далося рішення виступити на боці шведів. Підтвердженням тому є діалог між ним та його вірним побратимом Пилипом Орликом. Із розмови дізнаємося, що гетьман Мазепа не розглядав цей крок, як максимально правильне вирішення проблеми незалежності батьківщини. Про це красномовно свідчить його оцінка ситуації – знаходження України між двома проваллями та гіркота від того, що незгоди знову будуть вирішуватися за рахунок народної крові. Він згадує вірного побратима Палія (пізніше у цій же розмові скаже про зраду Іскри та Кочубея), шкодує, що винен в ув'язненні полковника. Письменник небезпідставно наголошує, що в ту доленосну годину такі люди, як фастівський ватажок, були вкрай необхідні гетьманові:"Ще й Палія понищив я Семена… / Оце б союзник добрий був у мене. /…/ Такого козака "упік" в Сибір кайданний!" Митець зауважує, що в тій критичній ситуації поряд із гетьманом було дуже мало тих, кому ватажок міг довіритися, і хто щиро, без зради розділив би його пориви й вагання. У цьому діалозі Іван Мазепа – мудрий політик і вдумливий державник. Орлик ставить запитання своєму співрозмовникові щодо політичної ситуації, яка склалася навколо їхньої батьківщини, і Мазепа, згадуючи валахів, донців, ногайців, молдован та ін. зауважує, що минув час достойних ворогів і друзів, а нині "заплутано путі". Орлик на правах друга дорікає гетьманові, що той вагається і не може визначитися із союзниками. Лунають його дошкульні слова: "Не можеш сам, хай визначить громада – / хоча б в якім горіти нам вогні!".

Як відомо, Мазепа тримав у таємниці свої задуми, справедливо вважаючи, що гроші та влада – речі спокусливі, тому частина його оточення на все готова, навіть "спалити власну хату". За версією письменника, саме в розмові з вірним соратником (який перераховує низку важливих справ, здійснених козацьким ватажком в ім'я народу) виявилася одна з провідних рис характеру гетьмана: він хоча й мав власний погляд на все, однак небайдуже ставився до думки тих, кого поважав. Із твору дізнаємося, що такими людьми могли бути й кобзарі, особливо ті, що користувалися незаперечною прихильністю народу. Згадуючи колишні події, пов'язані з іменем Дорошенка, Іван Мазепа з гіркотою говорить, що й тоді народ його не підтримав, а кобзар Мамай засудив. На зауваження Орлика про те, що не варто зважати на сліпця, гетьман відповів: "Він не збреше… / Він – крик народу… / Значить, таки я занехаяв волю! / Значить, клянуть мене усюди люди!" Ці слова, а також наступні про те, що, на думку ватажка, він не зміг повернути українцям віру, любов, мету, не спаплюжену священну пам'ять роду і в тому його "страшна вина", приводять до висновку: гетьман Мазепа був не лише розсудливим політиком, а й людиною із чуйним серцем, яке боляче реагувало на нерозуміння [1, 418-423].

Із діалогу випливає, що гетьман чітко усвідомлював спротив його діям не лише в колі соратників, а й серед пересічних українців. На сумніви Орлика щодо відмови від союзу з Росією Мазепа дає впевнену відповідь, яка свідчить про вистраждане ним рішення: "Раз відвоюємось і заживемо щасливо, /…/ Ми на царя підем, не на народ! / ... / Вже й кров'ю плачуть наші козаки!" Складність ситуації та ризик програшу пов'язані у драмі і з образом віщунки. Вона не додає надії, і хоча підкреслює, що без Мазепи "змарніє Україна", натомість передрікає гетьманові поразку й прокляття. Однак навіть це не змінює рішення гетьмана: "Як не молись, а всяк зі смертю – сам на сам…" [1, 424-429].

Ця частина закінчується монологом Гори-голоса. На наш погляд, це одні з найбільш патетичних рядків твору. Складається враження, що не автор, а саме Правосуддя звертається до сучасних українців із проханням об'єктивно та неупереджено поцінувати нашу історію і тих самовідданих синів України, які заради її процвітання зрікалися почестей і спокійного благополуччя. Яскрава метафора "дощ заплакав" налаштовує читача на співчуття до І.Мазепи, який, проаналізувавши ситуацію, таки не відступився і не зрікся своєї мрії. Монолог Гори-голоса звучить як гімн героєві та народу, до якого він належить: "…а завтра кожен вчинить, що судилось. / Ще буде біль, і слово, і любов. / … / Тож буде пісня, що б там не було, / допоки буде хоч одненький українець! / … / Такий народ! І шаблею рубнеш, / де був один, там постають аж двоє… / … / Такий народ – превільний, наче птах!" [1, 431].

Далі автор наголошує на тому, що болю героєві додала зрада соратників. У творі змальовано картину зустрічі гетьмана з ув'язненим Кочубеєм. Письменник наголошує, що ця розмова, незважаючи на сильний характер Мазепи, нестерпна. Герой намагається зрозуміти вчинок людини, яка була не лише генеральним суддею, а й побратимом. Гетьман не приховує, що вибачив би навіть грабіж: "Краще б украв казну і геть пощез ти…" За версією автора, не жага влади, а найперше образа за доньку керувала

вчинком Василя Кочубея, про що той і говорить. Відповідь гетьмана Мазепи сповнена болю, однак не каяття. Читач бачить у цій сцені не державника, а звичайну людину, яка замість щастя зазнала болю та страждань і не приховує цього: "Тобі казать, яка любов у шістдесят?.. / … / Донька твоя мене любила теж! За що – не знаю… /… / Її і втеклу повернув я… Довелось!" Однак розмова колишніх однодумців не обмежується особистими справами. Мазепі гірко, що Кочубей на догоду Росії так легко зрікся не лише товариша, а й інтересів батьківщини ("Царі нас зрадили і продали стократно"). Зауважимо, що письменник намагається розібратися у вчинкові генерального судді. Слова Кочубея свідчать про те, що і йому болить доля України, однак він має своє бачення вирішення проблеми. Тому нагадує гетьманові про перемови останнього з поляками, котрі, як відомо, неодноразово нищили нашу землю. Діалог свідчить про виважений план Івана Мазепи. Головний герой пояснює співрозмовникові, що в цій ситуації поляки не становлять загрози для українців, і що за необхідності козаки їх "до Варшави підняли би на ножі!".

Ідучи за історичною правдою, автор укладає в уста Кочубея сміливу думку про те, що Мазепа безжально звільнявся від тих, кому з певних причин переставав довіряти: серед інших згадуються Петрик та Іваненко. Гетьман намагається переконати співрозмовника в необхідності таких кроків і запально говорить: "Якби ж не був я хитрим, як змія, / отут чужа давно би правила десниця!" Жорсткість розмови не заважає Іванові Мазепі гірко пожалкувати з того, що Василь Кочубей учинив не виважено: "А ні, щоб одне одному повірити, / та разом би… /… / Заради чого зрікся…". Наступні слова генерального судді звучать щиро та патетично. Він стверджує, що пішов на цей крок в ім'я "святої України". Однак ця думка не бентежить гетьмана. Мазепа переконаний, що не події, пов'язані з Мотрею, не любов до батьківщини підштовхнули Кочубея до такого ганебного вчинку, а нездоланна жага влади та збагачення. Отже, розкриття цареві планів Івана Мазепи стало лише приводом. Герой переконаний у цьому: "Я – ворог твій? Одумайся, на Бога! / Що матиму тепер ось, болю крім?! / … / Тобі ж, Василю, снилась булава. / Ти бачив себе гетьманом і князем / Тому у серці і роздмухував образи". Після зауваження про те, що цар не оцінив такої жертви, і тепер Кочубей, зранений і змучений, у в'язниці ("Твоїм потугам "гріх дурний" – ім'я"), останній відповідає, що не навчений спілкуватися з царями так, як це вміє робити Мазепа. На наш погляд, реакція козацького ватажка – свідчення його мудрості та щирості у своїх прагненнях: Іван Мазепа без хизування підкреслює, що саме тому гетьман – він, а побратимам необхідно було не нищити один одного, а триматися разом: цареві "у нас чим гірше, тим і краще". Гетьманові боляче, що Кочубея буде страчено, а його сім'я залишиться без засобів до існування. Ця смерть обпікає серце. Мазепа повідомляє засудженому, що ворони й шуліки не рватимуть його тіло (кіл замінено на плаху), і за християнською традицією вибачається перед ним. Звучить гідна відповідь Кочубея про те, що йому "совісно" буде вмирати у присутності Івана Мазепи, що в Бога він просить стійкості та розуміння дій гетьмана. Діалог колишніх побратимів, кожного з яких доля поставила перед важливим життєвим вибором, закінчується такими словами головного героя про Всевишнього: "Він бачить все, і знає все про всіх… / Надіюсь, він пробачить нас обох!". Автор не приховує того, що гетьман терзається від необхідності прийняття ще одного непростого рішення: "Пора іти мені… свою приймати кару…" [1, 645-649].

Як бачимо, О.Гончаренко прагнучи до неупередженого погляду на вчинок Івана Мазепи, "велику битву, і поразку, і руїну", подав переконливу картину роздумів, дій і вчинків гетьмана. У творі не зображено Полтавської битви, однак біль козацького ватажка, який терзав його душу напередодні цієї драматичної події і не зник упродовж століть, митець змалював талановито та щиро.

Автор статті планує продовжити роботу над творами письменника, присвяченими добі козаччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко О.М. Крилогія Вічної Гордії (Книга Рути): [роман] / Олег Гончаренко. – Мелітополь: Люкс, 2009. – 656 с. – (Першотвір).